

CÜZCÂNÎ, Ebû İshak

dası yapmadığını ve dindarlığı ile tanındığını söylemektedir. Cüzcânî'nin Hz. Osman taraftarı olup Hz. Ali'nin aleyhinde bulunan nâsîbe^{*}ye mensubiyetine dair bu ithamın haklı olmadığı anlaşılmaktadır. Onun Ahmed b. Hanbel ile olan yakınılığı, mektuplaşmaları, İbn Hanbel'in mektuplarını hadis rivayet ettiği minberden halka okuması da bunu göstermektedir. Aksi halde Hz. Ali ve Ehl-i beyt'e beslediği sevgiyle tanınan ve el-Müsne'dinde Hz. Ali'nin faziletlerine geniş yer veren Ahmed b. Hanbel'in Cüzcânî ile ilgilenmesini açıklamak mümkün değildir. Ebû Hanîfe'yi eleştirmesi sebebiyle (bk. Ahvâlî'r-ricâl, s. 75) Zâhid Kevserî'nin ona ve dolayısıyla İbn Ebû Hâtîm'e yönelikten tenkitlerin de hissî olduğu anlaşılmaktadır (Te'nîbû'l-Hâfi, s. 168).

Rivayetleri Ebû Dâvûd, Tirmîzî ve Nesaî'nin sünenerlerinde yer alan Cüzcânî, 259 yılı Zilkade başlarında (Eylül 873) Diماşk'ta vefat etti.

Eserleri. Cüzcânî'nin günümüze ulaşabilen eserleri şunlardır: 1. Ahvâlî'r-ricâl. Eser muhtelif kaynaklarda el-Cerh ve't-ta 'dil ve Kitâbû'd-Đu 'afâ adıyla da geçmektedir. Bazı kaynaklarda es-Şecere fî ahvâlî'r-ricâl şeklinde zikredilmekteyse de (bk. Sezgin, I, 135) eserin nâşiri olan Subhî el-Bedîr es-Sâmerrâî, Zâhirîyye Kütüphanesi'ndeki (Hadis, nr. 349) yegâne nüshasının ikinci kısmı üzerinde müstensih hattından başka bir yazıyla yazılmış olan "es-şecere" ibareşinin yanlış olarak kaydedildiği kanaatin dedir. Ahvâlî'r-ricâl Beyrut'ta basılmıştır (1405/1985). Kitapta 388 râvi hakkında kısa değerlendirmeler bulunmaktadır. 2. Emârâtû'n-nübûvve. Eserden seçilmiş bir kısım Zâhirîyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Mecmua, nr. 104, vr. 162^a-169^a). 3. el-Ebâfîl. Hadis tenkidine dair olan bu eserden seçilen küçük bir bölüm de Zâhirîyye Kütüphanesi'ndedir (Umumi, nr. 548, vr. 97^b-100^a).

BİBLİYOGRAFYA :

Cüzcânî, Ahvâlî'r-ricâl (nr. Subhî el-Bedîr es-Sâmerrâî), Beyrut 1405/1985; İbn Ebû Hâtîm, el-Cerh ve't-ta 'dil, II, 148; İbn Hibbân, es-Sîkât, Haydarâbâd 1402/1982, VIII, 81-82; Sem'ânî, el-Ensâb, III, 361-362; Yâkût, Mu 'cemü'l-büldân, III, 167; Mizzî, Tehzîbû'l-Kemâl, II, 244-248; Zehebî, Tezkiretû'l-huffâz, I, 549; Safedî, el-Vâfi, VI, 170; İbn Kesîr, el-Bidâye, XI, 31; İbn Hacer, Tehzîbû'l-Tehzîb, I, 181-183; İbn'û'l-îmâd, Şezerât, III, 167; Leknevî, er-Ref' ve't-tekmlî, s. 127, not 1; Sezgin, GAS, I, 135; Kettâñî, er-Risâletû'l-müstetrafe, s. 147; M. Zâhid el-Kevserî, Te'nîbû'l-Hâfi, Beyrut 1401/1981, s. 167-168.

 İSMAIL L. ÇAKAN

CÜZCÂNÎ, Ebû Süleymân

(أبو سليمان الجوزجاني)

Ebû Süleymân Mûsâ b. Süleymân el-Cüzcânî el-Bağdâdi
(ö. 200/816 [?])

Haneffî fâkihi.

Belh'in Cüzcân bölgесinden olup Bağdat'ta yetişti. Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan es-Şeybânî'nin talebesi, Mualâ b. Mansûr'un ders arkadaşı idi. Haneffî mezhebinin temel kitaplarını bu hocalarından rivayet etti. Nitekim Şeybânî'nin el-Aşî (el-Mebsût) adlı eserinin nüshaları içinde en güvenilir olanı Cüzcânî'nin rivayet ettiği nüshadır. Bu hocalarından başka Abdullâh b. Mübârek ve Amr b. Cümey'den hadis rivayet eden Cüzcânî'den Ebû Hâtîm er-Râzî, Kadi Ahmed b. Muhammed el-Birtî, Bîşr b. Mûsâ el-Esedî ve Abdullâh b. Hasan el-Hâsimî gibi âlimler rivayette bulunmuşlardır. Halife Me'mûn'un kadılık teklifini, sınırlı bir kişi olduğunu ve bundan dolayı kadılık yapmasının uygun olmayacağı ileeri sürerek kabul etmedi. Cüzcânî takvâ sahibi, re'y yönü kuvvetli bir fâkihi. Ebû Hâtîm er-Râzî onun hakkında "sadûk" ifadesini kullanır. Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşüne karşı çıkmış, hatta bu görüşü benimseyenleri tekfir etmiştir. 200'de (816) veya daha sonraki bir tarihte vefat etti.

Eserleri. İbn'û'n-Nedîm Cüzcânî'nin eseri bulunmadığını, sadece Muhammed b. Hasan es-Şeybânî'nin kitaplarını rivayet ettiğini belirtirken diğer kaynaklarda es-Siyerü's-şâqîr, Kitâbû's-Şâlât, Kitâbû'r-Rehn ve Nevâdirû'l-fetâvâ adlı eserleri yazdığını kaydedilir. Serahsî el-Uşûl'ünde Cüzcânî'nin Nevâdirû'l-fetâvâ'sından bahseder (I, 34). Taberî de İhtilâfî'l-fukâhâ'da (meselâ bk. s. 25, 27, 33, 40, 44) Hanefîler'in görüşünü verirken çok defa bunu Cüzcânî'nin Muhammed es-Şeybânî'den naklettigine işaret eder ki bu nakilleri muhtemelen Nevâdirû'l-fetâvâ'dan yapmıştır (yazma nüshası için bk. Sezgin, I, 433). Kâtib Çelebi ona Kitâbû'l-Hîyel adlı bir eser isnat etmektedirse de (Keşfû'z-żunûn, II, 1415) Cüzcânî'nin, aynı adlı bir kitabın Şeybânî tarafından yazılıdığı hususuna itiraz ederken ileri sürüdüğü gerekleler (bk. Serahsî, el-Mebsût, XXX, 209) dikkate alındığında kendisinin böyle bir eser yazmış olması şüpheli görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, İhtilâfî'l-fukâhâ³, Beirut, ts. (Dârû'l-Kütübî'l-ilmiyye), s. 25, 27, 33, 40, 44, 56, 62, 64 vd.; İbn Ebû Hâtîm, el-Cerh ve't-ta 'dil, VIII, 145; İbn'û'n-Nedîm, el-Fihristî (Teceddûd), s. 259; Saymerî, Ahbârû Ebî Hanîfe, Haydarâbâd 1394/1974, s. 154; Hatîb, Târihu Bağdâd, XIII, 36-37; Serahsî, el-Uşûl, I, 34; a.mlf., el-Mebsût, XXX, 209; Zehebî, A'lämû'n-nübelâ', X, 194; Kureşî, el-Cevâhîrû'l-muâdiyye, III, 492, 518-519; İbn Kutluboğa, Tâcû't-terâcîm, s. 74-75; Keşfû'z-żunûn, II, 1415, 1581; İbn Abîdin, Mecmû' atâ'u'r-resâ'îl, Beirut, ts. (Dâru'l-İhyâ'i'l-türâsi'l-Arabî), I, 17; Leknevî, el-Fevâ'îdî'l-behîye, s. 216; Brockelmann, GAL, I, 180; Suppl., I, 291-292; İzhâhu'l-meknûn, II, 33, 681; Hediyyetü'l-ârifîn, II, 477; Sezgin, GAS, I, 433.

 ABDULKADİR ŞENER

CÜZCÂNÎ, Minhâc-ı Sirâc

(منهج سراج الجوزجاني)

Ebû Amr Minhâcüddîn Osmân b. Sirâcîddîn Muhammed el-Cüzcânî (ö. 664/1266'dan sonra)

Tabakât-ı Nâsîrî adlı eseriyle
meşhur olan tarihçi, âlim ve edip.

589'da (1193) Fîrûzkûh'ta doğdu. Da-ha çok Minhâc-ı Sirâc adıyla tanınır. İlim ve edebiyatla meşgul bir aileye mensup olan müellîfin babası Sirâceddin de o dönemin önde gelen âlimlerindendi. Babasının Gurlu hükümdarları Muizzüddin Muhammed b. Sâm ve Bahâeddin Sâm zamanında önemli devlet hizmetlerinde bulunması sebebiyle aile fertleri de büyük itibar görürlerdi. Cüzcânî çocukluğunu Sultan Gîyâseddin Muhammed b. Sâm'ın kızı Mâh-ı Mülk Hatun'un yanında sarayda geçirdi ve onun tarafından yetiştirildi. 1225 yılında Nimrûz'da hüküm süren Melik Tâceddin Yinal Teğin'e elçi olarak gönderildi. 1226'da Ucda hükümdür Emîr Nâsîrûddin Kabâce tarafından Hindistan'da kurulmuş en eski eğitim müesseselerinden biri olan Medrese-i Fîrûzî'nin reisliğine tayin edildi. 1228'de Delhi Memlûk Sultanı Şemseddin İltutmuş (İletmiş) Cüzcânî'yi Delhi'deki en yüksek hukukî ve dinî müesseselerin başına getirdi. Bütün devlet erkânı onun burada verdiği derslere devam ederlerdi. Delhi Memlûk Sultanı Muizzüddin Behram Şâh tarafından kâdîlkudât tayin edilen Cüzcânî Delhi'deki karışıklıklardan rahatsız olarak 640'ta (1242-43) Bengal'deki Leknevî şehrine gitti. Ancak orada umduğunu bulamadı ve iki yıl sonra Delhi'ye geri döndü. Guvâliyâr'da bir müddet kadılık yaptı ve daha sonra İltutmuş'ın oğlu Sultan I. Nâsîrûddin Mahmud Şâh (1246-1266) adına yaptırıldı.

mış olan Medrese-i Nâsîriyye'nin reisliğine getirildi. Cûzcânî'nin hukuk alanındaki bilgi ve kabiliyetini takdir eden Sultan Nâsırüddin onu tekrar kâdilkudât tayin etti (1251). İki yıl sonra İmâdüddin Reyhân'ın tertip ettiği saray entrikaları sonunda gözden düştü ve azledildi. Ancak ertesi yıl eski mevkii tekrar elde etti ve kendisine "sadr-i cihân" unvanı verildi (1254). Nâsırüddin'in güçlü veziri Uluğ Hân-ı A'zam'ın desteğle bir kere daha kâdilkudâtlığa tayin edilen Cûzcânî Sultan Gıyâsseddin Balaban'ın hükümdarlığı sırasında (1266-1287) vefat etti ve büyük bir ihtimalle Delhi'de defnedildi.

Eserleri. Cûzcânî'nin en önemli eseri *Tabakât-ı Nâsîrî*'dır. Cûzcânî, bir kısmı zamanımıza intikal etmeyen birçok kaynaktan faydalananarak yazdığı ve Eylül 1260'ta tamamlayarak Sultan Nâsırüddin Mahmud'a sunduğu bu eserle büyük bir üne kavuşmuştur. Hz. Âdem'den başlayarak kendi zamanına kadar gelen olayları ihtiva eden ve umumi bir İslâm tarihi olan bu eser, üslûbunun güzelliği ve muhtevalarının zenginliği sebebiyle XIII. yüzyılda yazılan tarihler arasında seçkin bir yere sahiptir. Özellikle müellifin yaşadığı dönemde Hindistan ve Afganistan'da meydana gelen olaylar açısından *Tabakât-ı Nâsîrî* birinci elden kaynaktır. Cûzcânî saraya yakınınlığından da faydalananarak olayların bir bölümünü bizzat kendi müşahedelerine, bir bölümünü de yine görgü şahitlerinin ifadelerine dayanarak yazmıştır. Başka hiçbir kaynakta rastlanmayan orijinal bilgilerin bulunduğu *Tabakât-ı Nâsîrî* yirmi üç bölümünden oluşmaktadır. Bu bölgelerde sırasıyla peygamberler tarihi, Hulefâ-yi Râşîdîn, Emevîler, Abbâsîler, İran'da hüküm süren hânedanlar, Tübba' ve Yemen hükümdarları, Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler, Deylemîler (Büveyhîler), Gaznelîler, Selçuklular, İldenizîler, Fars Atabegleri (Salgûrlular) ve Sencer'den sonra Nîşâbur'da hüküm süren emîrlər; Nimrûz ve Sîstan melikleri, Eyyûbîler, Hârizmâshalar, Gurlular, Gurlular'ın Bâmiyân ve Tohâristân kolu, Gazne'de hüküm süren Gurlular, Delhi Sultanlığı (Muizzîler), Delhi Sultanlığı (Şemsîler), Delhi Sultanlığı'na tâbi melikler, Karahitay ve Moğol istilâsi anlatılmaktadır. Berenî *Tabakât-ı Nâsîrî*'ye *Târih-i Fîrûşâhî* adıyla bir zeyîl yazmıştır. Daha sonraki yıllarda Mîrhând ve Hândmîr gibi tarihçiler *Tabakât-ı Nâsîrî*'yi kaynak olarak kullanmışlardır. Eserin Hindistan'la ilgili XI ve XVII-XXIII. bölümleri ilk defa W.

Nassau Lees, Hâdim Hüseyin ve Abdülhay tarafından Bibliotheca Indica Külliyyatı arasında yayımlanmıştır (Calcutta 1864). Moğollar'la ilgili kısmı da *Siyâsetü'l-emşâr fi tecribeti'l-a'sâr der Târih-i Âl-i Cengîz* adıyla basılmıştır (Bombay 1890). Daha sonra Abdülhay Habîbî-i Kandehârî tarafından eserin tamamı neşredilmiştir (*Tabakât-ı Nâsîrî ya Târih-i Îrân ve İslâm*, I, Quetta 1949, II, Lahore 1954; I-II, Tahran 1363). *Tabakât-ı Nâsîrî* H. G. Raverty tarafından İngilizce'ye çevrilmiş (Calcutta 1873-1881; indeksi, Calcutta 1897) ve bu neşrin tapkîbasımı da yapılmıştır (New Delhi 1970). H. M. Elliot ve Dowson da eserin geniş bir özetini İngilizce'ye çevirmiş ve *The History of India as Told by its own Historians* (London 1869) adlı kitabın II. cildinde (s. 259-383) yayımlanmıştır. Cûzcânî'nin *Nâsîrînâme* adlı bir mesnevî yazdığı kaynaklarda zikrediliyorsa da eser zamanımıza intikal etmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsîrî* (trc. H. G. Raverty), Calcutta 1881, mütercimin girişi, II, XIX-XXXI; a.e. (nşr. Abdülhay Habîbî), Lahore 1954, II, 724-772; Abdülhak ed-Dihlevî, *Aḥbârū'l-ahyâr*, Meerut 1278/1861, s. 80; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, I, 72; Browne, *LHP*, II, 470; Storey, *Persian Literature*, I, 68-70; Abdülhay el-Hasenî, *Nûzhetü'l-hâvâṭır*, I, 174-178; Abbas İkbal, *Târih-i Moğûl*, Tahran 1341 hs./1962, s. 483; H. M. Elliot – J. Dowson, *The History of India, as Told by Its Own Historians*, Lahore 1976, II, 259 vd.; Barthold, *Türkistan*, Ankara 1990, s. 41, 62-63, ayrıca bk. İndeks; H. G. Raverty, "Memoir of the author of the *Tabakât-ı-Nâsîrî* [Minhâj Sirâj, Jûzjâni, Rypka, 439]", *JASB* (1882), s. 76-85; Zakariyyâ Fayyâdî – Abd al-Hakk Muhammâdî, "Tâdhkira-i Muşannîfîn-i Dîhlî-i", *Aligarh Magazine*, XIII/1, Aligarh 1934, s. 7; Mumtaz Moin, "Qâdî Minhâj al-Dîn Sirâj al-Juzjâni", *JPHS*, XV/3 (1967), s. 163-173; M. Fuad Köprülü, "Cûzcânî", IA, III, 230-236; Abdülhay Habîbî-i Kandehârî, "Cûzcânî", *UDM*, VII, 505-508.

 A. S. BAZMEE ANSARI

CÜZEKÂNÎ

(الجُرْقَانِي)

Ebû Abdillâh Hüseyin b. İbrâhîm
b. Hüseyin el-Hemedânî el-Cûzeânî
(ö. 543/1148)

Hadis âlimi.

Hemedânî'da bir yerleşim merkezi veya bir kabilenin adı olan Cûzkân'a nisbetle Cûzeânî, Cevrekânî, Cûrekânî, Cûrkânî ve Cûzeânî gibi farklı nisbelerle anılmaktadır. İbnü'l-Kayserânî, Ebû Zeke riyyâ Yahyâ b. Mende, Abdülhâlik b. Ahmed el-Yûsufî ve A'meş diye tanınan

Hamd b. Nasr el-Hemedânî gibi hocalardan hadis almıştır. Abdürrezzâk el-Cîlî ve kendisinden *kitâbet** usulüyle hadis yazmış olan kız kardeşinin oğlu Ne cîb b. Gânim et-Tayyân başlıca talebe lerindendir. Bağdat'a gidip orada hadis rivayet etmiştir. 16 Recep 543'te (30 Kasım 1148) seferde bulunduğu sırada ve fat eden Cûzeânî'nin nerede öldüğü bilinmemektedir.

Cûzeânî'nin hadise dair birçok eser yazdığı kaydedilmektedir; bunların en meşhuru uydurma hadisleri senedleriyle birlikte ihtiva eden *el-Ebâtil* adlı kitabıdır. Eser *el-Mevzû' ât mine'l-eħâdîsî'l-merfû'* adıyla da anılmaktadır. Kitabın ismini Brockelmann *el-Eħâdišü'l-ebâṭîl ve'l-menâkîr ve's-siħâħ ve'l-meħâħîr* olarak tesbit etmiştir. Eseri inceleyen Zehebî, müellifin birçok rivayeti sahîh sünnete aykırı olması sebebiyle uydurma olarak nitelendirdiğini söylemeye ceşitli hatalarını tesbit ettiğini belirtmektedir (*Teżkiretü'l-ħuffâż*, IV, 1308). Bazı muhaddisler de onun sahîh sünnete aykırı oldukları gereklîcesiyle birçok rivayeti uydurma diye nitelendirmesini doğru bulmamakta, *cem'* ve *te'lîf** metodıyla hadisleri bağdaştırma imkânı varken bu yola gitmeyi uygun görmemektedirler. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî *el-Mevzû' âtū'l-kübrâ*'nın telîfinde Cûzeânî'nin bu eserini esas almıştır. *el-Ebâṭîl* Abdurrahman Abdülcebbâr el-Firyûvâî'nin tahkîkiyle Hindistan'da basılmıştır (1983).

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemü'l-buldân*, II, 184; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, 307; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*, XX, 177-178; a.mlf., *Teżkiretü'l-ħuffâż*, IV, 1308-1309; Safedî, *el-Vâfi*, XII, 315-316; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, II, 269-271; Suyûtî, *Tabakâtü'l-ħuffâż* (Lecne), s. 471; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 136; Brockelmann, *GAL*, I, 623; *İzâhu'l-meknûn*, II, 261; Zirikli, *el-A'lâm*, II, 247; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellîfîn*, III, 306; Ket-tâni, *er-Risâletü'l-müsteṭrafe*, s. 149; Kays Al-i Kays, *el-İrâniyyûn*, III, 542-543.

 SELMAN BAŞARAN

CÜBBÂÎ, Ebû Ali

(أبو على الجبائلي)

Ebû Ali Muhammed
b. Abdilvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî
(ö. 303/916)

Basra Mu'tezilesi reislerinden,
kelâm, tefsir ve fikih âlimi.

Hayati hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte 235 (849-50) yılında Hûzistan'ın Cübbâî kasabasında doğduğu bilinmektedir. Bazı kaynaklar Basra-